

KOPIE VAN HANDGESCHREVEN VERSLAG VAN A.R. ZANDBERGEN OVER ZIJN VERBLIJF IN DACHAU (Door hem gebruikt bij lezingen.)

// is later door de auteur zelf toegevoegd aan de tekst,
Spelling, ook vergissingen, uit het origineel overgenomen.

Dinsdag 19 oktober (= 1943) zouden we elkander ontmoeten, K. Pos – C. Slomp en ik, om 9 uur vóór het station Alkmaar. Onze opdracht van de landelijke onderduikersorganisatie was, om een regeling te maken inzake verdeling der levensmiddelenkaarten en bijdrage in de kosten voor iedere provincie of district. De omstandigheden werkten echter samen, dat ik Maandagsavonds niet in Alkmaar kwam doch pas Dinsdagmorgen per 1e gelegenheid uit Leeuwarden ging. Beide andere Heeren zouden dien dag evenwel een provinciale verg. van O.D leiden te Hoorn, en om die niet te laten verlopen reisden zij mij tot Hoorn tegemoet, daar konden wij dan vóór of ná de vergadering samenspreken. Weinig vermoeden wij dat de val in Hoorn openstond.

Na lang zoeken vonden wij de hulschool waar de vergadering plaats vinden zou. De lucht stond ons echter niet aan en we wilden gewoon doorlopen. Binnen de 25 m. hadden wij echter een hand op onze schouder en werden wij verzocht mede te gaan. Eenmaal binnen haalden de heeren van de S.D. (totaal een man of 8) in een oogenblik tijds al onze zakken leeg en legden ons de boeien aan. Steeds meerderen werden naar binnengeloodst en de S.D'ers verzochten ons sarcastisch om de verg. maar te beginnen. Een voorlopig verhoor werd ons afgenomen. De anderen hadden zeer veel bezwarend materiaal bij zich, ik niet zoo veel en daarvan hebben ze slechts een zeer klein deel gevonden. Voornamelijk was het "valsche" P.B. (=persoonsbewijs) en een brief uit Leeuwarden, welke tegen mij getuigden. Niet vonden ze controleplaat C.C.D.-zegels P.B-distributie-bescheiden en een aantekeningboekje.

Van deze voordeelige omstandigheden heb ik later geprofiteerd door te ontkennen dat ik in een landelijke org. zat en onze ontmoeting andere reden had. Hoewel we scherp bewaakt werden, en elkander zelfs niet aankijken mochten, hadden wij nog even gelegenheid dienaangaande een afspraak te maken. Tegen de avond kwam een overvalwagen voor en gingen wij via Purmerend naar Amsterdam. Onderweg had ik gelegenheid om mijn zakken verder leeg te maken. Door de ijzeren hekken, zware poort naar het bureau van de Commdt. Behalve het bezwarende materiaal hadden wij in H. onze eigendommen teruggekregen, die moesten wij in A.dam weer afstaan. Hierbij bleek dat de H.H.mijn boterham en fruit als buit verklaard hadden, en tevens dat zij van de ± f 650.= welke ik bij mij had ook nog f 200.= genomen hadden.

Zonder boord en zonder bretellen ging het toen de cel in. B-I-11, B is Deutsche afd. I was gelijkvloersch 11 het celno. De gewaarwording van het dichtklappen der deur, het schuiven der grendelen enz. is niet te vergeten. De cel, 4 pas breed 6 pas lang, klein raam, zware tralies en rondom steen was reeds bewoond door 4 man.

Tijdens mijn verblijf wisselde dit tot 7 a 8 man. Kennis was spoedig gemaakt, en de eerste vragen waren "waar zit jij voor" en "wat is er voor nieuws"? De strozakken, overdag opgestapeld, werden des avonds op de vloer gelegd en 2 vieze dekens dienden tot dek. Dat ik de eerste nacht niet geslapen heb en de komende 5½ week zeer-zeer slecht behoef ik misschien niet te zeggen. Mijn geweten was wel wat onrustig en ik haalde alles doorelkaar. Als ik de cipier hoorde stappen, dacht ik dat men mij kwam halen om gefussieeleerd te worden.

Na een enkele dag kwam de rust terug en zag ik klaar en duidelijk het "Vreest niet, geloofd alleenlijk". Dat ik voor een goede zaak zat, en niet uit eigenbelang of iets derg. gaf mij voldoening. De "Bemoediging" en het "De Heer is bij mij" werden dikwijls in gedachten herhaald en ook mijn celgenooten gaven vele adviezen voor het komende verhoor welke mijn houding vaststelden, en de komende dingen kalm deden afwachten. Per dag mochten wij ¼ uur in "de kooi" luchten. Het eten was middelmatig maar de eetlust ontbrak. Elk geluid van binnen en van buiten was spoedig bekend, en elke dag werd een streepje in de muur gekrast om het aantal dagen te onthouden. // Door kloppen op de muur en het spreken tegen de buis der centrale verwarming hadden wij contact met de "buren" en gaven berichten door voor elke cel. Loopen zonder einde met en zonder gezang- // In de hoek van de cel stond de ton te stinken! Elke morgen kwam de bewaker en begon elks hard te bonzen of hij dóórlopen zou dan wel de naam van een onzer zou afroepen voor "termin".

Woensdag 27/10 was deze dag voor mij en werd ik per auto onder bewaking naar de "Euterpestraat" gebracht: Het gebouw der S.D. waar heel wat slagen en tranen gevallen zijn. Mijn voornemen was geheel niets te zeggen waar zij iets aan hadden maar uit vrees dat zij mij naar Assen zouden sturen besloot ik een aannemelijke bekentenis te doen. Mogen mij al mijn leugens van die dag vergeven zijn! Grote woorden van sabotage en doodstraf maakten mij niet meer van streek en hoewel geen uitspraak bekend werd, dacht ik wel met Concentratiekamp vrij te komen. // Langzaam zelfs dankbaar, dat ik er zóó afkwam, en dat ik "wel verloren had" maar nu rustig zat; al kwam zoo nu en dan de vrees nog boven dat er meer aan het licht zou komen. // Het onzekere blijft echter tot op een moment de deur opengaat en de cipier zegt "Klaar maken voor transport". Waarheen, Amersfoort-Vught of Duitschland. Pas in de trein vernemen wij "Vught". Uitzien naar bekenden bracht geen nieuws. // In de trein vond ik foto van Prinses m/ kinderen benevens onderduikersbriefje met bekende Hoogeveensche naam. Ook dit had de S.D. over het hoofd gezien. // De zwartjassen passen goed op ons en leveren de ruim 100 man in V. af.

Schoone handen eelt op de oogen. Naar het badhuis – alles afgeven, eerst waardevolle voorwerpen en geld verder bovenkleeren en onderkleeren tot je spiernaakt in de rij sta, alleen een no. heb je in de hand waarop je voortaan bekend staat. Dominees en Hooggeleerden staan naast Jan Boezeroen in adamscostuum en zijn nu no-zooveel geworden. De barbier gepasseerd, tegen luizen ingespoten, onder de douche naar de volgende afd. waar je hemd-onderbroek-bovenbroek-mantel-schoenen en muts worden toegesmeten. Past het, goed; past het niet, ook goed, ruilen doet men niet.

Gestreepte bovenkleeren en ondergoed is gewoonte, uitzondering ander goed. Ik ontvang polohemdje en zwembroekje, na 6 weken in de cel gezegen te hebben. Met bloote voeten in de klompschoenen sukkelden wij naar de Quarantène waar we de eerste dagen moesten verblijven. // korte kleding, lange menschen, lange kleding, korte menschen, geen knoopjes geen banden // 's Nachts en overdag zeer veel kou geleden. Van vriendenhand spoedig een oud meisjespulovertje en paar oude sokken ontvangen. 1e dag gehate commando's, leezen, 2e dag (Zondags) steenen sjouwen, met zware klinkers loopen, zonder sokken. 's avonds geen plekje onder de voet wat geen blaar was. Volgende dagen commando's "gevangenisbouw"- "wapperen en met kruiwagens rijden". // Binnen 14 dg. een joodje gelijk met ons gekomen achter de kruiwagen doodgeschoten. Als reden vermeld "Poging tot ontvluchting"!! // Verschillende kennissen ontmoet, groote teleurstelling dat broer Gerrit weg was. // Eveneens teleurstelling over het soort pupliek wat met ontmoet. // Na de Quarantène naar block 18-"Fritz". Halve gek! Capo's – groenlappen grootste vernedering, onder uitvaagsel S.S. en boeven. Muts afnemen,

houding gaan staan enz. Verder-roodlappen-paars-rose-P.Lages-gijzelaars. Fritz had buien van waanzin, smeeet overal mede (water) en kon niet zien bidden. // scheren-haarsnijden-luizencontrôle zondagsmiddags. scheerapp. afstaan. pakkettencontrôle. // Kamp Vught was goed. Indeeling barakken. Bedden 3 boven elkaar, matras papier en houtwol (± 250), 2 goede verhuisdekens. Slapen prima door buitenlucht. Na een goed week door hulp aan schrijversbaantje geholpen. (Drukkers baantje)

// Eten slecht – wortelsoep – koolraapsoep – koolsoep = wortelenwater – koolwater enz. 1x per week bonensoep. // Na ± 6 weken bij comm. "Luftwaffe". Veel kou veel gesjouw. Alsmar natte neuzen. Te koud om stil te staan, te veel pijn om te lopen. Met griep opgenomen. 2 dagen Eisenbahnbau, toen Philips. Uitkomst, door Gerrit goede ontvangst. Na 2 dg. controlewerk na enige weken nachtwacht prima baan. H.M. de Kon. voor de radio. // Philips prak en electr. scheren. Gepoeierde en gelippenstifte joden meisjes welke met de D. Capo's, die hun fasgenoten afranselden "scharrelden". (De jode zelf ook kruiperig en mooi weer spelen tegen de S.S. "Goghem" moet je altijd zijn. // Gevarieerd gezelschap. Belg. pastoor met vreemde woorden. Pakketten (1e pakket) van huis. Zondags zoo mog. Bijeenkomst. 's morgens- 's avonds en Zondagsmiddags wandelen met de bekenden. 's Morgens uit het block gesmeten, 630 appèl 1200 tot 1300 etenstijd 7 uur appèl. Altijd opletten "wil der Häftling bleiben leben, so musz er immer obacht geben"! Straffen op de appelplaats staan, 10 tot 25 op de aars en bunker. (Vrouwen in de bunker.) // Wie worden het meest geteld en zijn het minst in tel? //

// Vervelende dagen G. Jansen, mislukte poging tot ontvluchting, in de cel, naar het gerecht en een zekere dood tegemoet. Ook in H. gewerkt en een dappere jongen. // Alles ging zeer goed en was vol te houden alleen het gemis der huisgenoten en de moreele druk was erg. Toch had niemand spijt al wilde men wel op de knieën weg naar huis "Sanatorium". Plotseling einde. 's Nachts wacht: zonder eten naar appel alles achtergelaten en niet meer teruggekomen.

Met moeite kledingpakket medegenomen. Heele dag appelplaats; naar de wagon 47 man beestenwagen op stroo. Houten emmer-geen drinken-onbekende bestemming snikheet. 24 uur. Toch niet te klagen "Transport Franschen 2600 man ± 800 dood" // Sept. 1943 – 850 vrouwen naar Ravensbrück 300 overgebleven // 's avonds aankomst Dachau ± 850 man waarvan ± 650 Hollanders. Alles in het badruim op de steenen vloer. Volgende dag, herhaling van Vught. Buiten in de regen uitkleeden. Burger kleren. Jagerspantalon-damesmanteltje enz.

// Rapportführer met de stok // Naar de blokken. 1000 man – 2 man op één bed. 2X1 uur per dag water. Overdag in het straatje lezen en spelletje doen. Bericht van landing in Normandië. Nieuwe moed. Na ± 14 dagen het kamp in. Eten beter als in Vught. Houten lepels-Slapen minder. Bibliotheek – Zondags concert – Poef // Wat mag in Dachau. Alles is verboden wat niet uitdrukkelijk is toegestaan en uitdrukkelijk toegestaan is niets! We krijgen een Holl. krant in handen en met schrik en ontzetting lees ik van de moord op Rozeman. // Maandags aantreden "Allach" slechte naam. weer verkleeden. streepzakken, kaal knippen in autobussen (later lopen) Allach B.M.W. 7 K.M. van Dachau 13 K.M. van Munchen. Ontvangst niet hartelijk. S.S. met gummiknuppel. in Dachau was het " 't is hier geen Vught" en de begroeting in Allach " 't is hier geen Dachau" maar een werklager. Arbeiten – arbeiten. In D. had men ook al medelijdend ons nagezien. Allach stond slecht bekend. ± 250 man waren we sterk. Straatje en controle. // afgenomen schaatje en foto van vrouw. // Controle Dachau 1x idem 2e maal. Allach 3e x. Sokken en Zakdoeken. Zuinig op de rest. Slecht vergaan.

Het S.S. arbeidslager Allach maakte een zeer ongunstige indruk. Meer ruimte als in Dachau, doch barakken als paardestallen of doodkisten. Zonder ramen, slechte ventilatie. Waschruimen en w.c. in afzonderlijke loodsen 7 w.c.'s op een rij 6 rijen van 6 kranen. Houten brillen – luizen. // Een ruimte waar men moest eten, slapen en huizen. Des nachts werden eenige "kübels" (=tonnen) binnengezet en daar kon men z'n behoefte doen. Wie daar het dichtst bij lag genoot van de stank. // In Vught bijna uitsluitend Hollanders wat Duitschers-Belgen-Franschen. In Dachau en Allach internationaal publiek. Ieder land was vertegenwoordigd en de kennismaking was niet altijd van de aangenaamste. Achter elkaar werd mij ontstolen. Gekregen handdoek etensbakje-lepel-laatste zakdoek stukje prima zeep tenslotte met gansche pakket met levensmiddelen, +1pr. sokken. 100 opgespaarde sigaretten en rijst. // Vaak straf toe, omdat je gelegenheid gaf om te stelen. // Het kleedingpakket in bewaring gegeven bij de blokoudste. 2 flan. hemden wollen gebr. onderbroek – 1 pr. sokken – 1 zakdoek 1 pr. gebr. handschoenen en de groene pullover waar ik in Vught zooveel plezier van gehad heb. Blokoudste de lucht in gevlogen – alles weg! Bedden en dekens zeer slecht. Papieren zakken met allerlei rommel gevuld. // Meestal geen kussens – kleeren onder het hoofd. // Stinkdekens, gescheurd en vuil, veel minder als veel verhuisdekens. Het internationale karakter bleek al dadelijk uit de groet "Servous".

De grootste dieven waren de Russen en de Italianen. De grootste schreeuwers waren de Polen. In volgorde genomen stonden ons Hollanders het naaste – Noren – Tschechen – Luxemburgers – Belgen – Franschen – Jugoslaven. = Italianen – Spanjaarden – Russen en Polen kunnen wij over een kam scheren; terwijl wij de Duitschers buiten beschouwing laten. Dat volk kennen we allen. Staan ze onder je, of willen ze wat van je dan doen zij erg lief en kruiperig, staan ze iets boven je dan trappen en slaan ze. Stelen en "in beslag nemen" ten eigen bate. Broodporties verkleinen. Groen en roodwinkels wat we hier van het communisme in de praktijk gezien hebben is niet erg aanbevelenswaardig. Het woord "Kameraad" was verdacht. Alleen partijgenoten genoten van de kameraadschap. In S.S. Lager vele baantjes in handen der Comm. Rivier Vught – Lageroudste en vele blokoudste's in Vught-Dachau-Allach.

Zoals gezegd hadden de Polen de slechte eigenschappen van de Russen en Duitschers. Brutaliteit van Russen en Polen: in de rij voor kapper of dokter (soms 1 a 2 uur, zelf inzepen) bij waterplaats – op een kist zittende bij de kraan – pas op handdoek, hemd en zeep. Wasschen met open oogen. Bij de kachel, ieder nam hout mede de Rus verkocht het en ging dan rondom de kachel staan waar het hout der anderen inzat. Pas op je pannetje. Alles weg, onder je handen leeggeschept. (Boonen in de week.) Aardappels georganiseerd (organiseren!) en geschild weg! – De 1e dagen in Allach. Allen aangenomen voor fabriek // Fabriek B.M.W. groot terrein verspreide gebouwen: verschillen Hallen. Kantoren-magazijnen Centrale. // (of Dijkerhof!!). afmaakcomm. Bunkerhalle bofte. Bij onze komst zeide men "Geen vrees voor luchtaanvallen, die kwamen hier niet voor.

De 1e dag- allen in de bunker "Nevelen". Zóó dichtbij dat onze broekspijpen wapperden. Rondom afweer. Ontelbare malen nadien Munchen brandende -2x10 dgn zonder water. Bunkerhall heette bomvrij. Bij regen lekken! Later verbetering. Bij bomaanvallen uit de fabriek eenmaal zeer dicht bij. Amsterdamsche Comm. bad. Heer wees onze arme zielen genadig. Van de Chr. ging rust uit. Alles wend ook de bombardementen. Altijd raak. Eenmaal 2x, 3x geheim gebouw – 3x hingen de gordijnen in de dennen. 1e x naar fabriek ± 20 min. lopen tusschen draad-bewaking-hondenfuhrers. // Menigmaal zeiden wij tegen elkander "En net belemmerde onze schreden enz. // Brug der zuchten. // Uitzicht op B. Alpen (is Bayrische Alpen) mooie luchten // Slecht schoeisel, groote plassen en zwarte modder. Zeere voeten – 2x per dag langs gejaagd. Moe, zwarte voeten, papieren verband.

Aanhangen mutsen af. auf gehts – zijderichting vordeman (?)

In de fabriek afd. 8226. // Bunkerhal immer kunstlicht. // De kunst geleerd van een Joeguslaaf. Na 3 dgn alleen binnen 14 dagen aan Franschman en Rus de knepen van het vak geleerd. Eerst lastig om te begrijpen Ring en 5 vingers. Spoedig leer je wat aan. Beweging langzaam, woord langzaam- Doesman pomalo. (Doesman = doucement) Fransch bijgeleerd. Bistra-Dobre-Dobre ostia-Spasi iba (dank) passa vesta. Rabbotie-Sroeszakroi- Ta-ta en tak-tak. Ti-ti- Polimais. // Maneska – mancharie. (niks mancharie-niks Rabbotie) (=Mancharie = mangari = eten) // Drei uhr in de middi. Ex la chappelle en Lütig. (= Aix la Chapelle en Lütich) In de fabriek zelfde rangswaanzin als in geheel D. "aufsicht"-Capo-HallenC.-Hulp einsteller-Einsteller-Hoofdeinsteller-ondermeester-meester-bovenmeester-Ingenieure-Werkschutz (politie) S.D. (=Sicherheits Dienst) u.z.w. altijd uitkijken.

Zitten mocht niet. 12 uur staan zware tijd. 445 uur opstaan 630 appel naar de fabriek ½ uur schaft. 615 af fab. 7 uur appèl. Spoedig wisselend dag en nacht ploeg. Voor het eerst bij de machine, medehelper oorlogsindustrie – tranen en hulp Eng. vliegers. Echter ook dankbaar voor het werk wat we hadden mogen doen. Spreken met civilisten. // Civilisten, ook Hollanders, niet met gevangenen spreken. kranten-briefjes voorzichtigheid meesten zonder principes. D. civilisten vragen om brood + eten kon ik niet. // Deze werden ook gejaagd ook geen verlof. Vele verleidingen en werken voor de vijand. Fabrieksarbeider. Vette handen en kleeen. Lange nachten. Teveel zien naar hetgeen achter was. Gekriebel in de neus. Alles bij-langs denken // Psalmen en liederen // Reizen – bijzondere dagen – Jaarbeurs en inkoop. Gezin en zaak. Verlangen naar bedrijf. Stoel en stof. Ook toekomstplannen. Later lekker eten op crediet. Helden. Recepten van alle nationaliteiten. Slapen water in 't gezicht. Weinig mogelijk doen. Anderen luiheid, maar Hollanders principeel niet.

"Die jüden und die Hollanders sind die schlimmsten". of anderen können nicht aber die Holländer wollen nicht. Oppassen de boodschap. Melding! 5 Russen opgehangen. Schouwspel. 2 wegens ontvluchting, 3 wegens sabotage. Na ± ½ jr hulpeinsteller, niet uit verdienste, maar uit medegevoel. // Premiescheinen. op conto. cantinesoep – melk – sigaretten – zout – peper – cantine meer als Vught. // Goede en slechte behandeling. Abbod (=bedoeld waarschijnlijk Abort: buitenplee) buiten bij regen! // Scheishauscapo om te koopen voor sigaretten "marken" kein marken, nicht scheissen. // Door hond gebeten. // Scheldwoorden en vloeken in serie geleerd Drecksack-scheishaus-Blöd-Hund.Schweinhund. Du volgefressene plutocraat slavinen. Himmel-Herr Got-Sacrament-Crucifix-Halleluja- // Tranen van nijdigheid. Terug naar Lager. Laten zingen eerst Duitschers, later hollanders, o.a. Sarie Marijs, Madelein, maar ook " 't Is plicht dat iedre jongen. Hoe slechter of het voor D. ging, hoe harder zongen wij. Allen liggen! In het Lager nieuwe narigheid. Handen en voeten vuil, met geen zeep schoon te krijgen. Rivier-eventueel pakketten, zorgen dat je bij het eten bent. Alarm licht uit, pas op je pakketje, eventueel verleggingen. Matras op weinig plankjes, slapen. Menigmaal. 'k Heb mijn tranen onder 't klagen. De spotters vroegen "waar is de hulp die gij verwacht. Normandië schoot niet op.

Ieder weet dat "Hoop doet leven" maar ook dat de uitgestelde hoop het hart krenkt. In bed. luizen-vlooiën en wandluizen zonder getal. Je greep, en 't was altijd raak. // 2 man samen 100 wandluizen gedood. Uit het "Revier" zien komen van onder tot boven onder de wandluizenbeten. Bah. // Wandluizen vielen van zolder of bovenbed. 's avonds 8 of 10 luizen en 's morgens had je weer nieuwen. Sommigen met kleeen aan. Vooral Franschen, kleumers. Broek-jassen-dassen-sokken-slecht wasschen muts en kraag op of met 2

vingers. // Al jeukende viel je in slaap (alles went, ook luizen en wandsen. De vrolijke noot ontbrac echter ook hier niet. De kübbels 's nachts binnen. Hilariteit op en om de kübbel. Op en af en natpissen. Blockaltesten er bij. // Eten was onvoldoende, maar in begin ging het. // Stekrübben zonder eind. Enkele maal koppen van voerbieten m/loof enkele maal iets wat we niet thuis brengen konden, enkele maal brandnetelsoep. Zondags macaronie met vleesch. prima. // Middags 1 ltr soep (altijd soep) in lager na 2 jr. geen vork en mes gebruikt. 3x in de week ook 's avonds 1 ltr soep. Grutjes zonder grutjes dus grauw water.

's avonds ± 350 gr. brood. Indien soep droogbr. verder 2x stukje marg. 2x stukje worst. zondags wat suiker of jam met kwark. Voorts zij die werkten in de fabriek een z.g. "Brotteil". dubbele snee met worst 2x margarine. Tenslotte Bunkerhall en poos een extra portie brood m/worst wegens werken in "bunker" zonder daglicht. 1x per week (als er water was) baden. Onmogelijke opgaaf- Pas op je kleeen. Bukken ging niet. // Schoon goed eerst om de 14 dagen. Later 6 tot 8 weken. Sokken (uit veel stukken) of voetlappen en hoe schoon, soms meer luizen en neten in het schoone dan in het vuile. // Zondagsmiddags vrij, later gansche zondag, nog later ook zaterdagmiddag. Wisseling dag-nachtdienst. Eerst sigaretten luxe, groot kwaad . Russen zeitung papier. Rookten 10 man ombuur – 6 man trekje en evenveel om 't peukje. Niet rooker ook ongelukkig. Vragen of leenen – Sigaretten als handelswaar 5 sig. 1 pond brood. Veel sig. brood duurder, weinig sig. méér brood. Sokken 10 sig. wortel 1 of 2 sigaretten, middageten 1 sig.

Zondags soms "strafarbeid" ik éénmaal. Messen mochten we niet hebben, werden gemaakt in de fabriek – controle in de fabriek – onderweg (zakken leeg) en op het block. Messen en foto's weg. Meer als 2 brieven niet (cland. brieven). Later werd alles soepeler, nazomer, bad. 3x gezwommen z/zwembroek. Bij het 2e transport van Holl. uit Dachau naar Allach ontving ik mededeling van Slomp. Nare gedachten. Revier = Hospitaal of ziekenhuis. Vught ging nog, Holl. pers > doktoren. Dachau+Vught, eerst (later ook beter) Polen en Russen. Ze loerden op je brood + nalatenschap, en was je hun te lastig dan liever vandaag als morgen dood. Een label aan je groote teen (rechtervoet) buiten de deur en naar het Crematorium (de pijp uit). Ontzettende gedachte. Sterven goed, maar hier! Geneesk. hulp liet veel te wenschen over, op 't laatst was er niets meer.

// De meest voorkomende kwalen waren water (dikke beenen) oedeem en dysenterie. De meesten zijn hieraan ook overleden. // Een verkwikking was het om berichten en pakketten van huis te krijgen. Lichamelijk en geestelijk een verkwikking. Mijn weerstand was tot het laatste prima en dit kwam door de pakketten. Dankbaar daarvoor. Bijna zonder uitzondering ontvangen (± 30-5) anderen niets, klein deel of gehavend en bedorven. Kon ook anderen helpen, hoewel (15 man aan tafel) altijd ontevredenen bleven. Ook aan broer Gerrit. In Vught geïnformeerd waar hij was, waarschijnlijk vernietigingslager, mogelijk Nachtsweiler . In Dachau boodschap mede gegeven op goed geluk. Toen men begon Lagers terug te nemen kwam deel Nachtsweiler achter de draad, geïnformeerd en vernomen Dachau. Boedschap (brief in natura) gelukte, maar hoewel 7 k.m. vaneen geen persoonlijk en slecht schriftelijk contact. Toch voor mij voldoening om iets te kunnen doen, en ik weet voor G. een verkwikking om na zooveel jaren weer iets te vernemen. Roode Kruis.

Gevangenis Vught prima. Allach treurig. 1x½ pakket nazomer 1944. Franschen 2 per week en hoé 200 sigaretten, markt bederven. Kochten alles op en om. Capo's – civilisten. Dus niet alleen pakketten, maar alles voor hun. Wél veel afgunst, maar toch bleek dat zij behalve kouwelijk en watervrees heb en vreetzuchtig waren. In begin geholpen conto – sigaretten – pakketten, nu (met uitzondering) alleen alles op eten, brutaal en de kachel voor zich opeischen. De Belgen lang 6 p. week. 1 pnd. suikerbr. 50 sigaretten. busje

koffiemelk. bus zalm reep chocolade partij cakes ½ pnd margarine. Reken eens uit. Veel te veel maar ze waren er. // Fransche pakk. veel zoet – confituren – sig. sardines – gedr. groente – macaronie – witte boonen, chocolade – cacao // Per gratie der Belgen aan Hollanders 1 pakk. afgestaan. Dit was mooi maar waar bleef de Holl. waardeering en hulp niet gering achter. Heb Franschen zien áánkomen en heb Hollanders zien ten ondergaan. Menschelijkewijs gesproken waren hadden versch. het leven behouden-Ik weet dat dit een aanklacht is. (Na de vrijheid van Int. R. Kr. ½ pakk. 14/5)

Juist toen er honger kwam had men behoefte aan bijvoeding. Iedere week werden de rantsoenen nog minder en voelden wij het eind aankomen, alleen wie zou het winnen! Ook in de fabriek was de verandering te voelen. Niet meer zoo gejaagd (als er tenminste geen Hóógen waren) iets vrijer praten, couranten medegeven, zich verontschuldigen paar maal zonder stroom, zonder matriaal, radioafk. over treinenloop en bussen (mangel an Treibstoff) en alarm klein alarm – groot alarm. Niet werken 2-3 of 4 uur. Wij lol, al hoorden we de bommen. Opschrift op W.C. in Munchen; en gesprek schrijver met zuster R.Kruis. Arbeitsschutz (allen van de partij), vond de bombarden op Berlijn mooi, die drecksakken willen doorvechten en moeten het ook maar voelen. Oefeningen volksweer (weer 1 middag vrij) ten laatste 19/4 arbeidsrust. 16 Juni 1944 voor het eerst naar de fabriek. 9 April 1945 voor het laatst. // Eenige dagen niets doen, toen geëindigd als in Vught begonnen, als schreiber, thans geen drukker maar officieel. Goed D. kennen!! De laatste weken gesleten met drukwerk. Verdienstelijk gemaakt en de tijd ging vlug.

Bijna 10 maanden fabrieksarbeider. Het werd tijd ook, want bij de dag viel men af. 12 uur naar de fabriek op dat eten ging niet. Zooals gezegd verminderde het eten geregeld. ¼ Kuch 1/5-1/6-1/7-1/8-1/9-Avondsoep verviel vaak en middagsoep nog dunner. Stekrübben, vocht weg 2 lepels vaste stof (koolraap) over. Brood niet meer te koop. Bij de dag zag men ze áfvallen. Wandelende geraamten.

Uitgeteerde mensen, welke toch nog liepen. Molsla (paardebloemen-of konijnenbladeren) rauw en gekookt gegeten. Zelfs zag ik gras eten. Men vocht om broodkorstjes-overschep, alles was duur – 1 dikke aardappel 1 sigaret, brood ± 20 sig. voor 1 pond. Overvallen op etentransporten kwamen voor. De honger werd zwaar. // S.S. Hond prima eten, helft in het bakje gelaten "Als je durft, toe maar". Hij durfde maar buiten het bereik van de hond aanval der Russen. Niemand iets. Jellema was al in geen 4 dgn. Geweest. // Opgezocht geschiedenis van Samaria (in verband met ons zelf en onze onrust over Holland) hoe groot de honger was en hoe onverwachts de verlossing kwam. Conclusie zoo kan het nu ook nog veranderen. De laatste weken kwam ook de inzinking. In Vught zeide ik, alles is vol te houden, lichamelijk, geestelijk en moreel ook, al was dat zwaar. Telkens als je letterlijk of figuurlijk een klap of trap dacht je ik ben een Hollander, ik ben principieel de een bad om kracht en de ander zei "Kop op" maar je ziet de weerstand breken. Lichamelijk was het op dat eten niet vol te houden, waardoor de alg. weerstand zwakker werd. En men moet het medegemaakt hebben om te begrijpen. Natte neus koude vingers natte mouwen – snotneus vuile handen – vuile voeten – vuil lichaam geen zeep-geen tijd-geen gelegenheid om goed te baden. Eerst beetje vuil-later vervuild. Slechte schoenen – gaatje stoppen – geen tijd, groot gat, geen stoppen aan. Ongedierte – eerst vangen 5-10-20 – geen vangen aan, laat maar. Oogen open wandl. op je handdoek, op tafel naast je brood, latje wegbreken tientallen, nog een plankje 50 à 60 het krioelt, dan hou je op. Niet lekker of wonden, slechte hulp geen verband, ga maar niet meer.

Invasie, geen voortgang, hoe lang nog. Schelden op Eng. en Am. Wat een vechten gelijk hebben ze; maar je wil 't niet toegeven. Ik hou het niet lang meer uit. En dit was het ergste "moed verloren, ál verloren". We zagen ze gaan, probeerden ze vast te houden, maar was

geen praten tegen, geen bericht van huis in vele maanden, piekeren over Holland en fam. geen interesse meer voor nieuwsberichten. Ze komen toch te laat, wie weet wat ons nog te wachten staat, //Velen waren bang dat de S.S.zich op het laatste oogenblik aan de Häftlingen vergrijpen zou ik niet, maar het heeft toch weinig gescheeld – // alle fut weg en ze gingen. De laatste dagen werd het nog niet beter door geruchten van transporten en vlektyphus. In Dachau was al lang vlektyphus en velen waren overleden, Allach tot heden gespaard. De laatste week ook in Allach. De kans om ziek te worden, maar tevens het vooruitzicht om niet dadelijk vrijgelaten te worden.

Van de transporten hoorden en zagen we te veel om niet bang daarvoor te zijn. Ze kwamen bij ons binnen met honderden doden (per trein) op wagens levenden en doden doorheen. Net wassen beelden ze zaten op de lijken, hier of daar stond er een onnatuurlijk recht op. Van een hoorden wij dat ze 15 dgn onderweg waren, waarvan 5 dagen zonder eten met 4200 vertrokken – 1800 onderweg gestorven, wie niet mede kon werd doodgeschoten, de gemeenten moest de lijken bergen. // Bang voor transport. Bloedkop. dood. // Een ander transport van de 3800 2000 dood. 1800 over , en hoe kwamen ze binnen. Onophoudelijk lijken vervoer. 17 doden – 35 doden, op Moosexpres naar Dachau, naakt als varkens, een-twee-drie. later in de kuil met wat grind er over. // In Dachau stoken ze niet meer en ligt nog een voorraad van 2000 lijken te wachten. Ook door de Amerk. geconstateerd. // De geruchten werden sterker. Mijn plan om te lopen (weg te lopen) ieder werkte tegen zelfs S.S. Begonnen met Russen. Gelukkig want we vreesden voor chaos op 't laatste moment.

// Kanongebulder, vlak geschut. gevaar. tusschen het vuren // Later vernamen wer uit D. en All. 7500 Russ. 3000 in handen der Amerik. Rest dood of weg. Circulaire van Himmler! De dood ontsnapt. 26/4 allerlei geruchten R. Kruis overname Transport 27/4 R.Kr. en vrij (nog niet) 28/4 Amerikanen? niet, posten verdwenen, later terug doch ook weer weg. Eten werd beter, opmaakpolitiek. Alle nationaliteiten bij elkander, weer 2 man in een bed. – 5 en 6 in twee bedden – Holl. vloeken, denk jij dat je alleen op de wereld ben, je drukt mijn neus in mijn achterhoofd. 29/4 nog geen amerik. Häftlingen politie en bew. Mussolini dood. Hitler ziek 30/4 de dag. Wat we in deze dagen hoorden en zagen kon mijn verstand en mijn maag niet verwerken. Het hek was van de dam, en ieder deed wat goed was in eigen oogen. Alles vloog het lager uit en begon op eigen gelegenheid te rooven en te plunderen aardappelkuilen werden leeggehaald, boeren bedreigd en bestolen, ledikanten gesloopt en in de kachel gestopt. Protest hielp niets. Stoken rooken en koken de gansche nacht. De gevolgen bleven niet uit, de ton moest 's nachts vaker Het etensrantsoen steeg met het uur. 28/4 kocht ik ¼ brood voor ½ p. tabak 1/5 gaf ik 1/8 weg. +2 L. soep. Op 3/5 koffie m/melk, ongekeende erwtensoepp met spek en vleesch, 's avonds aard.en snijboonensoepp zooveel men wilde + 1/3 brood 100 gr boter 1/20 blik vleesch. die werkten ook nog 1/8 brood m/stukje kaas. 4/5 prima macaroni, veel vleesch, weer 100 gr. boter brood en soep zooveel men wilde 5/5 meer vleesch als in maanden anders boem 50 sigaren ieder, later nog eens 50 sig. Ik dacht aan de hoofdman in de poort en de honger. Velen zagen het met hun oogen maar konden er niet van genieten. Na een week was ± 60 % ongesteld en stierven er velen per dag aan Enteritis of zoo wij dat noemden "schijterij".

// Op 1 mei optocht met de roode vlag voorop en de Int. Zingende. (S.S. Lager overgenomen door de amerk.) // Verder Häft-half of heel in burger in allerhande kleeren. Häft. op de fiets. S.S.ers in burger die probeerden binnen te komen. Capo's werden achterna gezeten. // Verschillende met bebloede koppen door de amerk. in bescherming genomen. Lang hadden ze als knechtjes der S.S. de Häft. getreiterd nu waren de kansen gekeerd en nam men wraak.

Onder groot gejuich worden de S.S. mannen als gevangen binnen gebracht, met handen in de hoogte, moeten hard lopen en dan hinleggen en opstaan " evenals wij vroeger. Ging het niet vlug genoeg dan kregen zij een stomp evenals wij voor hun. // Häft. dronken met revolver in de hand vrouwelijke Häft. binnen de draad, en bij de D. capo's op de schoot, niemand wilde meer iets doen want men was vrij. Onbeschrijfelijk was de toestand die toen ontstond. Diarhee en braken op en van bed. W.C. te vies om te gebruiken, de wanden werden verstookt en men zat in de vrij lucht (velen liepen niet meer zoo ver maar deden hun behoefte als een beest overal. // In onze barak de eene morgen 1 Zigeuner dood op bed, wat later 1 Letlander idem // Ik vertel alleen wat oirbaar is. Het zooveelste bewijs was geleverd dat vrijheid goed is maar bandeloosheid niet.

Lang gehoopt op kleren (?) in Dachau, spoedig bericht, ook dat hadden de roovers gebruikt. Goed costuum – grijze jas- pet – schoenen overhemd bruine pullover m/ritssl. – onderpak – sokken, enfin ook maar afschrijven. Tot laatst nog eenige hoop op de rest. Ook die hoop tenslotte de bodem in. Wèg gouden horloge wèg gouden ring – geleende vulpen – zilveren potlood – portefeuille // f 450.= // – actentasch – foto's – schaarje – scheerapparaat // P.B. ovale spiegeltje // enz. De roovers hadden op 't laatste moment medegegrepen wat ze konden en de z.g. prominenten de rest. Even teleurstelling, maar toen de gedachte wat ik weer vind is niet te vergelijken bij hetgeen ik kwijt ben, en meerderen zullen nog grootere verliezen hebben. 2e Pinksterdag. groote vreugde. Effecten nagezien in Dachau, inderdaad ben ik en allen alles kwijt, maar eenige waardevolle dingen heeft men schijnbaar vergeten. Ik krijg terug potlood – vulpen – gouden horloge en mijn ring welke juist 25 jr oud was, en inmiddels weer aan de vinger ging.

Weken van spanning komen. Gaan we en hoe gaan. 2 inspuitingen tegen typhus en strijd tegen de luizen. We zijn in carantaine maar de kans om ziek te worden neemt eerder af dan toe. Berichten uit het vaderland ongunstig. Sommigen verdwijnen op eigen gelegenheid. Het is zoo ver. Spoedige hulp, begrijpen wij, kunnen we uit Nederland niet verwachten. Bijna 3 weken zijn verlopen en inplaats van 1e Pink. thuis, zijn we nog even ver. We zeiden altijd als we een mooie bus zagen "daar gaan we mede naar huis". Waarom niet, 3 wek. te laat. 2e Pinksterdag eenigen der brutaalsten en pas en "Hoera" ze komen met een bus terug. Lijst volgens de leeftijd (tot '98 en ik ook) zoo sp. mog. de boel in orde maken en afreizen. Zouden we nog voor de Zondag thuis zijn? Alles in nieuwe S.S. uniform gestoken (oude verbrand) (8000 man – 9000 uitgegeven) 1 e transport Franschen van 48 man 28 man 2 pr. schoenen.

Veel medegemaakt, maar reden tot dank. Bijna 2 jr. rechteloos, // 2 jr. het leven van de vroegere galijslaven medegemaakt en zeer primitief geleefd. Blij met touwtje-busje-mesje // bij zwaar ziek zegt men met 1 been in het graf. De gevangene der S.S. steeds met 1 been in het graf, bij luchtaanvallen en inzonderheid de laatste tijd met 2 beenen in het graf, maar God heeft ons uit de kuil verlost. De helft van hen die uit Vught naar D. gingen zijn overleden, en het getal dergenen die bezweken zijn onder de beulshanden is niet te tellen. We mochten vechten voor beginsel en principe, we hebben geleden, maar overtuiging behouden. Wel gebogen maar niet gebroken. Niet 2 jr. maar 5 jr. begon met veraderlijke overval, in Mei '40, verzet groeide met de dag, Rust kon men niet vinden, men moest handelen. De een zus de ander zóó 5 jr. van spanning. Moge er thans wat komen. Niet de rust van niets doen, maar van rustig samenwerken aan de opbouw

Elke Zondag hielden we zoo mog. dienst in de "openlucht" of op een bed. Altijd min of meer in 't geheim. Na de bevrijding zongen we ook. Voorganger br. Noorloos uit Barendrecht. Bezoek 5 tot 15 man.

Maandag 30 April. Ps. 103:1

2 Kron. 20 (ged.) Ps. 60:1-2

Gesproken over Josafat. – Het gevaar

– De verlossing

– De dank

Gezongen P. 68:10 – P. 150:1 Een vaste Burgt en het Wilhelmus.